

9. KALKINMA PLANI MADENCİLİK SEKTÖRÜNE İLİŞKİN TMMOB JEOLJİ MÜHENDİSLERİ ODASININ GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 18-19 Ekim 2005 tarihinde Ankara'da yapılan "9. Kalkınma Planı Madencilik Özel İhtisas Komisyonu" toplantısında sunulan Odamız görüşü aşağıda verilmektedir.

DÜNYADA MADENCİLİĞİN DURUMU

Dünyada madencilik birkaç on yıldan beri köklü bir değişimin içinde. Geçmişte Kanada, ABD ve Avustralya'da ağırlık taşıyan gelişmiş ülkelerin metal madenciliği; aynı ülkeler ve Almanya ve İngiltere'de yoğunlaşmış kömür madenciliği; Güney Afrika, Peru, Şili gibi ülkelerdeki emperyal madencilik ve sosyalist ülkelerdeki ülke endüstrisini destekleyen madencilik modeli bugün alt üst olmuş durumda. Metal madenciliği hızla az gelişmiş ülkelere kaydırılıyor. Bu ülkelerde kurulu çokuluslu şirketler arama ve işletme çalışmalarını artık Güney Amerika, Güneydoğu Asya, Afrika ve eski sosyalist ülkelerde yoğunlaştırdı. Buralarda her türlü denetim ve koruma engelini kolayca aşıp doğal sermayeyi yıkararak yok ederek çalışıyorlar. Emperyal madencilik te, Güney Afrika'dan çekiliyor. Eski sosyalist ülkeler artık az gelişmiş ülke "muamelesi" görüyor. Maden işletmeleri tek tek özelleştirilip yabancı yatırımcılara satılıyor. Bazı ülkelerde milyonlarca kişinin geçim kaynağı olan el emeği madencilik zor yolu ile, sürgünlerle, bazen kıyım ile yok edilip yerine çağdaş teknoloji denilen dev makine parkı ile, en çok 7-8 yılda cevher yatağının kaymağını tüketip önemli bölümünü yerinde terk eden ve dev çukurlar ve dev atık yığınları ile baş edilemez çevre sorunları bırakarak çekip giden işletmeciler yerleşiyor.

Bunu özendirerek geliştiren uluslar arası kurumlar da artık sorunun büyüklüğünü algıla-

maya, bu işletmelerin önce sürdürülebilir kalkınma anlayışına uymasını; sonra, uluslararasılaştırılacak çevre yasa ve kurallarına uymasını; çevre halkı ve sivil toplumla işbirliğini; vb. savunmaya başladı.

Kısacası, dünya madenciliği; küresel kapitalizmin yaban, denetlenemez, talancı alışkanlıkları yüzünden yalnızca toplumsal prestij kaybına uğramadı. Artık savunulamaz ve sürdürülemez bir yola girdi ve çıkmazda. Dünyada bu sektörün beslendiği borsalarda artık yeni kaynaklar üretmekte önemli güçlükler yaşanıyor. Kredi kuruluşları eleştiri ve tepkilerin karşısında kredi ve desteklerini geri çekmek zorunda kalıyor ve bu eğilim yaygınlaşıyor. Maloluşlar ne denli indirilse de, satış fiyatlarının yüzyıllık düşüşü de sürüyor. Büyüme ve toplulaşma bir türlü gerçekleştirilemiyor. Birleşmeler de buna yetmiyor. Madencilik sektörü öteki endüstriler arasında en düşük kârlılıklı sektörlerden biri. Yani, dünya madenciliği bugünkü tarzı ile sürdürülemez duruma gelmek üzere. Bu alanda kökten değişimler yaşanmasının arifesindeyiz. **9. kalkınma planı** madencilik özel ihtisas komisyonu bunu görmek, gelişmeleri öngörmek ve ilke ve önlemlerini doğru saptamak zorunda.

ÜLKEMİZDE DURUM

Ülkemiz doğal kaynaklar açısından önemsenir bir potansiyel taşımaktadır. Ancak ülke ekonomisinde madenciliğin önemli bir yeri ol-

duğunu maalesef söyleyemiyoruz. Türkiye, üretilen madensel kaynak çeşitliliği açısından, 152 ülke arasında, 29 maden türünde yapılan üretim baz alındığında, 10. sırada yer alır; ancak üretici ülkelerin dünya pazarı içi payları sıralamasında %16 oranı ile 52. sıradadır. 50 dolayında madensel kaynak üretimi yapılmakta ve bu üretimin yarattığı katma değer niceliği 2-2.5 milyar dolara ulaşmaktadır. Bunun GSMH içindeki payı ise %1.3 dolayındadır. Madencilik ve madene dayalı sanayi birlikte düşünüldüğünde oluşan katma değer GSMH içindeki payı %12'yi bulmaktadır. Bu da bu alanda 22 milyar dolarlık bir değer yaratıldığı anlamına gelmektedir.

1996 yılında yapılan İkinci Madencilik şurasında belirlenmiş maden kaynaklarımızın değerinin 2 trilyon dolar olduğu, bu bağlamda yılda 8-12 milyar dolarlık üretim yapılabileceği ve 4-6 milyar dolarlık bir ihracatın gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Oysa uygulamada 2-2.5 milyar dolarlık bir üretim, 1.2 milyar dolarlık bir dışsattım gerçekleştirilmektedir.

Ülkemizin jeolojik özellikleri küçük-orta rezervli, çok çeşitli maden yataklarının oluşumuna olanak tanımaktadır. Ancak Bor ve Trona'da dünyanın en büyük ve ikinci rezervlerine sahip olduğumuz biliniyor. Diğer yandan mermer, zeolit, pomza, sölestin ve toryum gibi madenlerimizin önemli rezervler oluşturduğunu söyleyebiliriz. Hemen belirtmek gerekir ki yukarıda sunulan rakamlar sadece belirlenmiş kaynaklara ilişkindir. Söz gelimi dünyada en büyük rezerve sahip olduğumuz bor madenlerimize ilişkin bilgi, Eti Maden İşletmelerine ait 18.000 km²'lik ruhsat sahasının ancak %20'sinde yapılan aramaların sonucunu ifade etmektedir. 1980'den bu yana aramalara yeterince önem verilmemesi nedeniyle maden potansiyelimizin bilinenden çok daha fazla olduğu söylenebilir.

Diğer yandan saptanmış maden kaynaklarımızdan bazıları gerekli teknoloji ve sağlanamadığı için atıl kalmış ya da yeterince değerlendirilememiştir. Malatya-Hasançelebi, Bin-

göl-Avnik demir yatakları, Mazıdağ fosfat yatağı vd. bunun örneklerindedir.

Madenciliğin yüksek katma değer yaratan, emek yoğun bir sektör olması, ülke sanayinin gelişimine ve işsizlik sorununun çözümüne önemli katkılar sağlayacak bir potansiyel ortaya koymaktadır. Diğer yandan madenlerin "yenilenemez" kaynaklar olması bu varlığın en verimli şekilde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

SEKTÖRÜN SORUNLARI VE MADENCİLİK POLİTİKALARIMIZ

Ülkemizin ulusal sanayi politikası ve ulusal enerji politikası olmadığı için ulusal bir madencilik politikasından bahsetmemiz oldukça zor. Sorunun tek başına "**madenciliğin gelişmesi**" olarak ortaya konması, bu çerçevede eksikli bir yaklaşım. Konunun "ülkenin gelişmesinde madenciliğin katkılarının artırılması" şeklinde bütünlüklü bir perspektifle ele alınması gerekmektedir.

Bu anlamda ülke sanayinin gereksindiği maden kaynaklarının geliştirilmesine öncelik verilmesi madencilik stratejisinin temeli olmalıdır. Her şeyden önce maden arama politikaları bu temel üzerinde yükseltilmelidir. Madencilik arama, işletme ve zenginleştirme süreçleri AR-GE yatırımlarıyla desteklenmelidir. Devletin birikimli ve donanımlı kurumlarıyla AR-GE alanında yönlendirici ve destekleyici olması zorunludur. Bu yaklaşım madenlerin hammadde olarak ucuza ihracı yerine, yüksek katma değer ve istihdam yaratan rafine ve uç ürüne dönüştürülmesini gerekli kılar. Örneğin bor madenlerimizin ileri ve uç ürüne dönüştürülmesine yönelik olarak yapılacak yatırımla şimdilerde 200-250 milyon dolar civarında olan bor ürünleri dış satımının kısa vadede 500 milyon, orta vadede 1 milyar dolara ulaşabileceği hesaplanıyor.

MADENCİLİĞİN GELİŞTİRİLMESİNİN VE STRATEJİNİN AMAÇLARI NE OLMALI?

Bir ülkede madenciliğin geliştirilmesinin amacı bu yolla "**ülkenin doğal sermayesini işleyip bunu ekonomik, toplumsal ve insa-**

ni sermayeye çevirmek; kalkınmayı bu tarzda gerçekleştirmek; ve daha adil ve üst düzeyde bir gelir dağılımı”nı sağlamak olmalıdır. Madencilik her yerde bu amaçla mı geliştirilmektedir? Hayır. Bugün dünyanın pek çok geri kalmış ülkesi dış borç ödemek ve çıkarılan yer altı kaynaklarının dış satımı yoluyla elde edilecek gelirle yoksulluğu gidermek için madencilığe umut bağlamaktadır. Dünya Bankası uzmanları da yıllarca yer altı zenginliklerinin işletilmesi yolu ile yoksulluğun ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesini amaçlamışlardı ve ilgili ülkeleri destekler ve kredilendirirken, onlara yapısal dönüşüm programları önerir (ve dayatırken) bu amaca ulaşılmasını gerekçe göstermişti.

Ancak, son on yılda yoğunlaşan araştırmalar, ülkelerin ekonomik ve toplumsal kalkınmaları üzerinde yapılan incelemeler, kalkınmanın ancak ekonomideki çeşitlenme ile, toplumsal sermayenin (kamunun yönetsel, denetimsel ve destek örgütlerinin, istatistik bilgi ve veri depolarının, üniversitelerin, vb kurumların) geliştirilmesi ile insani sermayeye (eğitim, uzman iş gücü, örgütlü emek, vb) yapılan yatırımın artması ile gerçekleşebildiği ortaya çıkarıldı. Yer altı zenginliklerini dışsattım geliri kaynağı olarak gören ülkelerin hep eksi kalkınma hızları yaşamaları, bu ülkelerde gelir dağılımının daha da bozulması, demokrasi kurumlarının gelişmemesi, rüşvet ve yolsuzluklarla baş edilememesinin nerede ise kural durumuna gelmiş olduğu ortaya çıkarıldı. Kalkınmıyor gibi görünen bir çok ülkede de, doğal sermayenin (tükenir nitelikli yeraltı kaynakları ve çevrenin) tükenişini de göz önüne alarak yapılan hesaplamalar gerçek tasarruf oranının (genuine domestic saving) eksi ve sonucun iç karartıcı olduğu görüldü.

Bu gerçekler göz önüne alınınca, tükenebilir yer altı zenginliklerinin işletilmesinde, bu doğal sermayeyi tüketirken, bunu geçici sorunların çözümünü yolunda tüketmek (gündelik dildeki deyişle “sermayeden yemek”) yerine, bunu ülkenin ekonomik sermayesine dönüştürmenin, toplumsal ve insani sermayesini geliştirmekte kullanmayı esas almak ÖİK nın asıl amaç olmalıdır.

MADENCİLİĞİN ÜLKEMİZİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAŞAMINDAKİ YERİ

Madencilik Anadolu’da antik dönemden bu yana değişen önemde yer almış bir ekonomik etkinlik. Daha taş devri dünyasında Anadolu’da çıkarılmış obsidyenlerin ticaretinin bütün Akdeniz kıyılarında yapıldığını biliyoruz, artık. Uygarlığın ilk ışıklarını ile Mezopotamya’da Anadolu ağırlıklı metal madenciliğinin geliştiğini de. Sonraki dönemlerde demir, bakır, kalay, altın-gümüş, vb metallerin madenciliğinin süregeldiğini, bunlara dayalı kentler geliştiğini, zanaatkarlık, el sanatçılığı, metal işlemenin önemli bir yaşam alanı oluşturduğu da bildiğimiz bir gerçek. 19 Yüzyıl başından sonra gelişen Avrupa kapitalizminin sömürgecilik ve emperyalizm aşamalarında da Anadolu’nun nasıl bir ilgi ve girişim odağı olduğu, acı sonuçları ile belleğimizde.

Cumhuriyet Türkiye’si, madenciliğin Anadolu’daki altın dönemi. Bütün dünya az gelişmiş ülkelere örnek olması gereken (bizim, şimdi yaşayan yurttaşlarımızın da hiç unutmaması gereken) atılımlar yaşanmış, bu dönemde. Örnek ve güçlü kamu kurumları kurulmuş. Yatırımlar ve yatırım kompleksleri kurulmuş. Ülke önemli bir madencilik sektörüne sahip olmuş. 70’li yılların ortalarına kadar süren bu dönem, daha sonra küreselleşen kapitalizmin önce ideolojik ve sonra finansal saldırısı ile yok edilmeye çalışılıyor.

Ülke madenciliği baltalanıyor. Önce dışa açılma ve liberalleştirme baskısı ile maden ürünleri dışalımını çekici kılındı. Sayısız işletme kapandı. Sonra, kamu madencilik kurum ve kuruluşları siyasal güdülerle işlemez duruma getirildi, eylemsizleştirildi. Arkasından küreselleşme kurumlarının baskısı altında özelleştirme söylemleri baskınlaştırıldı; yatırımlar kesildi; işletmelerin verimsizleşmesine ve yenilenememesine göz yumuldu; varolan kuruluşlar parçalandı; kimi kapatıldı; kimi satıldı.

Madencilik alanındaki istihdam hızla azaldı. Dışsatıma yönelik maden işletmeciliği ağırlık kazandıkça, madencilik çalışmalarının ülke ekonomisine katma değeri hızla düştü. Madencilik sektörünün kullandığı makine, donanım ve gereç üretimi özendirilmedi ve bu alandaki hemen her girişim dışalım kaynağı oldu.

Madencilikle birlikte doğal sermayenin korunmasına yönelik önlemler alınmadığı, bırakın önlem alınmasını bu konuda bir bilinç geliştirilmediği ve giderek bu yöndeki istekler kınandığı için de doğal sermayede gözle görülmür bir tükenme süreci yaşanmaya başladı. Eski Balya kurşun işletmesinin asitli suları göz oycak renklerle akmayı sürdürüyor. Artvin'de asit maden drenajı ve yağmur suyunu asite dönüştüren atıkların salınması sürdüğü için yöredeki orman varlıkları hızla tükeniyor. Aynı nedenle linyite dayalı elektrik santrallerinin çoğunun çevresinde, hele Yatağan ve Muğla çevresinde orman varlıkları hızla tükeniyor. Kütahya Gümüşköy işletmesinin yakınındaki Dulkadirli Köyü halkının yarısı kanserden öldü, yarısı da kaçarak köyü terk etti. Kütahya, Balıkesir çevresindeki akarsular önemli ölçüde kirletildi. Bilinmeyen başka hangi örneklerin olduğunu düşünmek bile ürkütücü.

ÜLKEMİZDE MADENCİLİK SEKTÖRÜNÜN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Öncelikle ülkemiz madencilik sektörüne yönelik odamızın durum tespiti aşağıdaki gibidir.

- Ülkemiz bir maden (yer altı doğal kaynakları) çeşitliliğine sahip;
- Bazı madenler açısından önemli rezervlere sahibiz;
- Birkaç on yıldan bu yana, altın dışında maden araması yapılmıyor;
- MTA'nın arama çalışmaları tavsanmış durumda;
- Madencilik sektöründeki özelleştirme uygulamaları başarısız olmuştur;

- Özelleştirmeler başladıktan sonra kamu kesiminde arama ve yatırımlar durmuştur;
- Teknoloji yatırımı yapılmamaktadır;
- Maden işletmelerimiz daha çok hammadde dışsatımına yöneliktir;
- Maden dışsatımımız, değer olarak dış alımımızı karşılamıyor;
- Dışsatıma konu madenlerde uluslararası pazar koşullarını etkileyemiyoruz;
- Madencilik sektöründe doğru ve etkili özendirme önlemleri alınmadığından yerli üretim, dışalım ile yarışmıyor.
- Ülkemiz madenciliğinde iş güvenlik ve işçi sağlığı konularına özen gösterilmiyor;
- Madencilik işletmelerinin yakın yöre halkının ekonomik ve toplumsal gelişimine yönelik katkılarına önem verilmiyor;
- Madencilik çalışmaları, ülkenin tüm varlıklarına etkileri açısından bir yarar/zarar değerlendirme süzgecinden geçirilmeden, çevresel etkileri önemsizmeden, yalnızca işletmecinin çıkar ölçütlerine göre sürdürülmeye çalışılıyor,
- Ülkemizde madencilik ağırlıklı olarak devlet kurum ve kuruluşları tarafından yapılmakta, maden arama faaliyetleri Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü tarafından yapılmakta ancak, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü'nün de son 20 yıldan bu yana arama faaliyetlerinden yavaş yavaş çekildiği görülmekte,
- Üretim konusunda da "Türkiye'de madencilik kamu ağırlıklı olarak yapılmaktadır", "Özelleştirme çalışmalarına başlanması sonrası kamudaki yatırımlar yavaşlamıştır." ve "Ülkemizdeki en büyük cevher hazırlama tesisleri kamu kuruluşlarının elindedir."

MADEN ARAMACILIĞI

Kamu Kesimi

Ülkemizde kamu eli ile kurulan ve yaşatılan maden çıkarma ve işletme tesislerini bir

anımsamak bile, kamu kuruluşlarının olmaması durumunda Cumhuriyet Türkiye'sinde madenciliğin olmamış olacağını göstermeye yeter: kömürde Zonguldak ve linyit sahalarının bütününe yakını, bakırda KBI, alüminyumda Seydişehir, demir çelik işletmeleri, ferrokrom tesisleri, bor sektörünün bütünü, vb. Bunların özel girişimcilik eli ile gerçekleştirilebileceğinin düşü bile kurulamazdı. Daha doğrusu, borda, manyezitte, kromda ve başka bir çok doğal kaynakta olduğu gibi işlenmeden doğrudan dışsatımı olanaklı ve dış pazarlarca istenen bir kaynak için küçük yerli özel girişimciler ya da yabancı sermaye eli ile yapılan işletmelerin dışında bir madencilik sektörüne sahip olamazdı bugün ülkemiz, eğer kamu yatırımları olmasa idi. Kamu işletmelerinin sorunları ayrıca ele alınmak üzere, Türkiye madencilik sektörünün kamu ağırlıklı olmasını gerekli ve zorunlu kabul etmek ve bundan da geleceğe yönelik dersler çıkarmak gerek. Ters bir yaklaşım, bizi içinde bulunduğumuz süreçte olduğu gibi Türkiye madenciliğinin yıkımına götürebilir.

Kaldı ki, küreselleşme söylemlerinin baskınlaşması ve özelleştirme kampanyalarının başlaması ile kamu kuruluşlarında yeni ve yenileme yatırımları durdurulduğundan beri madenciliğin toplam yatırımlar içindeki payı da hızla düşmeye başladı. Toplam sabit sermaye yatırımları içinde madencilğe yapılanların payı 1985'te %8,17 iken, bu oran 1999'da %0,99'a düştü. GSMH içindeki madencilik sektörünün payı da buna koşut olarak düşmüş: 1986'da %2,11'den 1999'da %1,48'e.

Madencilik başlığı altında toplanabilecek ekonomik etkinlikler ister istemez bir takım alt kesimlere ayrılarak irdelenmek zordur.

ENERJİ HAMMADDELERİ

Enerji hammaddeleri, öncelikle madencilik çalışmaları ile gün yüzüne çıkarılabilen taş-kömürü, linyit, asfaltit, bitümlü sist, vb. gerek kaynak büyüklüğü, gerek kalite dağılımı, gerek ülke gereksinimine yeterliliği ve gerekse dünya pazarlarındaki talebe esnekliği gibi

nedenlerden ötürü dışsatıma pek elverişli değil. Bu yüzden bir dışsatım baskısı oluşmamış ve dışsatıma yönelik doğrudan ya da yabancılara aracısı özel kesim yatırımlarına konu olmamış. Bu koşullarda, bu tür doğal kaynakların işletilmesi yönünde yakın gelecekte de yeni yatırımların ancak kamu eli ile yapılabileceğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Ancak, bu işletmelerin uluslararası üreticiler için önemli bir makine, donanım ve malzeme pazarı olarak ilgi çektiğide bilinen bir gerçekliktir. Kömür sektörünün bu gerçeği sektöre teknoloji yatırımı ile çözümlenebilecektir.

Kömürde özel girişimciliğin örnekleri de var; ama, oldukça sınırlı. Büyük kentlerin, özellikle de İstanbul'un yakınlarındaki yataklarda ısıtma amaçlı pazarlara kömür sağlayan işletmeler sorunsuz olmasa da, bu konudaki ender örnekleri oluşturuyor. Bu işletmelerden de madencilik sektörüne kalıcı ve geliştirici katkılar geldiğini söyleyebilmek zor.

Şimdilerde, kamu kömür işletmelerinde belli işlevlerin (örneğin dekupaj, ocak işletmeciliği, bakım-onarım, vö) dönemsel olarak özel yüklenicilere aktarılmasına başlandı. Bu uygulamaların, ülke içinde özel kesimin madencilik işletmelerinde deneyim ve donanım birikiminin sağlaması bakımından da, yabancı yatırımcıların bu alana girmesini sağlaması bakımından işler bir yol olabileceği görülüyor. Bazı kömür havzalarının Yap-İşlet-Devret yolu ile yerli-yabancı madencilik girişimlerine aktarılması da umut bağlanabilecek; ancak, ayrıntıları üzerinde titizlikle çalışılması gereken bir model olarak gündeme giriyor.

Kısacası, bugüne değin kamu kurumlarınca sürdürülen enerji hammaddeleri madenciliği, kamu mülkiyeti takıntısına saplanmadan yürütülebilecek modellerle; ancak, kamu kurumlarının yeniden yapılandırılması konusundaki tartışmaları göz ardı etmeden gelişebilecek bir sektör olarak ele almak gerekli.

METALİK MADENLER

Metal madenciliğinde kamu kurum ve kuruluşlarının konumu bu denli açık değil. **Alüminyum**'u, Seydişehir özelinden ayrı tartış-

mak güç. Bunun, kamu mülkiyeti-özelleştirme tartışmasının dışında, kendine özgü bir alt sektör olarak ele alınıp ülke ekonomisinin içindeki etkileşimleri ile sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Geçtiğimiz aylarda özelleştirilen Seydişehir, geçmişteki olumlu deneyimler ışığında ele alınarak teknolojik sorunları giderilmelidir.

Krom'un dünya pazarlarındaki fiyat dalgalanmalarının etkisi altında yaşadığı güçlüklerden söz edip tüvenan olarak dışsattımının ağırlığını gidermenin yollarını araştırmanın önemi açıktır. Bunun yanında ülkemizdeki ferrokrom tesislerinin azlığı ve hep kamu yatırımı olduğu; yerli ve yabancı sermayenin böylesi bir alana girmeye niyetli olmadığı da blinen bir gerçekliktir.

Demir yataklarında madencilik konusunda kamu kurumları kadar bazı özel yatırımcıların da on yıllardır işletmecilik yaptığı bir gerçek. Bir başka gerçek te, ülkenin demir çelik sektörünün ithal cevher ve hurda bağımlısı kılınması ve yeni yataklara arama yatırımlarının yapılmamakta oluşudur. Kamu yatırımının girmediği **çinko, kalay, mangan** vb alanlarda özel kesimin ne yapabildiği ya da yabancı sermayenin neden olmadığı, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

ENDÜSTRİYEL HAMMADDELER

Endüstriyel Hammaddeler konusunda kamu yatırımlarının ağırlık taşımadığı çok açık. Bir iki küçük tuz işletmesi ve bor yatakları dışında bu alanda kamunun varlığı bile söz konusu değil. Ama, kamu yatırımları olmasa da bazı endüstriyel hammaddeler konusunda büyüklü küçüklü işletmelerin varlığı dikkati çekiyor. Manyezit, perlit ve pomza ile başlayan ve şimdi mermercilik, trona, kalsit, vb hammaddeler alanındaki bu çalışmalar hep dışsattım güdümünde hızla gelişiyor. Bunların arasında ikincil ürünlerin elde edilmesine yönelik bir endüstrinin kurulması çabaları çok zayıf. Bu yönü ile kömür ve metal madenciliğindeki kamu kurumlarının varlığı ile tam bir karşıtlık oluşturuyor.

Endüstriyel Hammaddeler alanında bir başka işletme kategorisi de ülke içinde gelişen endüstrinin gereksindiği hammaddenin üretimi için yaşanan gelişmeler. Bu alandaki en tipik örnekler önce **çimento hammaddeleri**, sonra **seramik hammaddeleri**, yaygın olarak **agrega ve yapı taşı, cam hammaddeleri**, vb işletmeciliği. Bunun yüksek katma değer eldesine katkısı, **9. kalkınma planı** için yol gösterici olması gereken örnekler olarak ele alınmalıdır.

Belli ki, kamu kurum ve kuruluşları ülke madenciliği içinde gerektiği yerde varlar; olmamış olmaları durumunda ülkemiz bugünkü kadar bile gelişmemiş kalacaktı; görünür bir gelecekte buna bir seçenek te yok; özelleştirmelerin tartışılmaz ve ayrıcasız bir zorunluluk olarak görülüp uygulanması durumunda ülkemiz madenciliğinin önemli bazı alanlarında ise, tam bir yıkım yaşanacak.

Bu nedenle, **9. kalkınma planı özel ihtisas komisyonunda** kamu kurum ve kuruluşlarını da önyargısız olarak var saymak gerekli.

Özel Kesim

Ülkemiz madenciliğinde yerli özel yatırımcıları da birkaç ayrı kategoride ele almak gerekli.

Her şeyden önce yukarıda da biraz örneklenildiği gibi madenciliği hammadde dışsattımcılığının bir ön aşaması olarak gören bir özel girişimci kesimi var. Bunlar, genellikle el yordamıyla dış pazarlar bularak çıkardıkları hammaddeleri dışarı satıp madencilik dışında kullanacakları birikimlere özeniyor ve başarabilenler bunu sağlıyor. Bu alanda ne kullanılan teknoloji geliştirilebiliyor; ne yatırımlar geliştirilip çıkarılan hammaddelerin ülke içinde işlenip ikinci, üçüncü ürünler üretilmesi yoluna gidiliyor; ne de arama çalışmalarına ilgi duyuluyor. Bu işletmelerde cevher ya da hammadde yataklarının hangi koşullarda, ne etkinlikle ve kaynağın ve çevrenin korunmasına yönelik ne denli özen gösterilerek çalışıldığı konusunda iç açıcı bir durum yok.

Ya da, yabancı dışalımçıların ülke içinde başka alanlarda iş ilişkileri içinde oldukları girişimciler, kimi zaman ruhsat ve işletmeleri de-

vir olarak kendileri bir işletme kurup; kimi zaman da çıkarılmış cevher ya da hammaddeyi toplayarak çalışıyor. Her iki durumda da çıkarılan cevher ya da hammadde ülke içinde işlenmeden, kayda değer bir katma değer elde edilemeden yurt dışına satılıyor. Elde edilen gelir sektör dışında kalıyor. Bu ekonomik etkinlik biçiminin kendi iç mantığı ne maden ve hammadde yataklarının ve ne çevre koşullarının korunmasında; ne arama çalışmalarını olumlu etkileyip yeni yatakların ortaya çıkarılmasında ve ne de madencilik sektöründe kullanılagelen teknolojinin ve sosyal sermayenin geliştirilmesinde olumlu bir katkı yaratamıyor.

Bir de, ya ülke içinde değişik alanlarda endüstri kuruluşlarına sahip şirket topluluklarının yapılarında madencilğe de yer vermesi, ya da kısıtlı ölçüde de olsa madencilikten elde edilen gelirin bu sektöre yatırıldığı bazı özel yatırımcıların oluşturduğu bir öbek var. Bunlar, yakın zamana değin az sayıda şirket ya da şirketler grubunun fazla çeşitlenmeden yürüttükleri çalışmalardan oluşuyordu. Şimdilerde ise bunların hem teknoloji parkları büyüdü ve çağdaşlaştı; hem uluslar arası ilişkileri gelişti. Böylece, görünür geleceğin ülke madenciliğinde söz sahibi olacak özel yatırımcıları da belirlemeye başladı. **Özel ihtisas komisyonunun bu gerçeği de göz önüne alması önem taşıyor.**

MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE YABANCI SERMAYE

Üzerinde durulması gereken bir başka girişim öbeği olarak, ülkemize madencilik işletmeleri için sınırlı ölçüde gelen yabancı sermaye de var. Bunlar, hemen hemen kesinlikle, yalnızca son on yılda ilgi göstermeye başladı ülkemiz madenciliğine. 1980'den bu yana ülkemizde çoğu mermercilik için olmak üzere madencilğe yatırım yapmak üzere izin alan 85 yabancı sermaye kuruluşu toplam 275 milyon dolar getirmeye söz vermiş. Bu miktar, ülkemize yönelen toplam yabancı yatırımın yalnızca %0,9'u. Bir çeşitlilik peşinde değiller. Öncelikle mermercilik ve altın işlet-

meciliğine istektiler. Çok az sayıda bakır işletme tasarısı ve yakın zamanda dillendirilen bir de çinko sahası var ilgi alanlarında. Bunların hiç biri ülke içinde metal işleme endüstrisi kurma düşüncesine sahip değil. Mermer dışında endüstriyel hammaddeler alanına pek ilgi gösterdiklerine tanık olunmadı. Hepsisi, çokuluslu şirketler. Güçlü bir sermaye yapıları var. Bu nedenle arama ve geliştirmeyi hızlı yapabiliyorlar. Yine de, arama çalışmalarında daha önce MTA tarafından üretilmiş zengin bilgi dağarcığını kullanıyorlar. Hırslı bir politika izliyor, medyayı, kamu oyunu, kamu görevlilerini kendilerinden yana etkilemek için her yolu deniyorlar. Bu yalnız ülkemize özgü değil. Dünya Bankası ve öteki kuruluşların çabalarıyla az gelişmiş ülkelere dayatılan hammadde deposu olma rolü bütün dünyada benzer baskılarla sonuçlanıyor. Her yerde o ülke madenciliğinin yıkımı ve yerine çokuluslu madencilik şirketlerinin kapkaç işletmeciliğinin konması deniyor. Bizce ulusal madencilik politikasının oluşmamasının en önemli kaynağı bu uluslararası tekellerin siyasal düzlemdeki güçlü etkileridir.

9. kalkınma planı, özel ihtisas komisyonunun, "el emeği madenciliği", kazma-kürek madenciliği ya da uluslararası terimi ile "artizanal" madencilik üzerinde de durmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. Bazı ülkelerde önemli niceliklere erişen bu tür, emeğe dayalı madencilik ülkemizde pek yaygın değil. Yine de, bazı örnekleri var. Örneğin, lületaşı madenciliği, Şırnak'ta asfaltit madenciliği, Zonguldak'ta kaçak küçük taşkömürü işletmeleri, dağılık ve çok sayıda örnekle görünen agrega ya da taş işletmeleri, paket taşı işletmeleri hep bu düzeydeki madenciliğin örnekleri. Ek istihdam sağlayan bir üretim alanı olduğunu düşünüyoruz. Bu sektörün geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

MADENCİLİĞİN SEKTÖRÜNE BAKIŞTAKI YANILSAMALAR

Ülkemizde madencilğe bir ekonomik ve toplumsal etkinlik alanı olarak genellikle gerçekçi olmayan ve çarpıtılmış bir bakış açısı ege-

geçmişte kalkınmış ve gelişmiş ülkelerin gelişmişliğinde madenciliğin hiçte başat bir rolü olmadığı da yapılan araştırmalarla ortaya çıkarılmış durumda. Buna karşılık, madenciliğin ülke kalkınmasında, endüstrinin gelişmesinde, gönencin yaygınlaştırılmasında, az gelişmiş yöreleri kalkındırmada tüm öteki ekonomik ve toplumsal çabaların yanında önemli ve ötekilerden ayrılamaz bir yeri olduğu da bir gerçek. Böyle ise hazırlanacak bir stratejinin “*madenciliği geliştirmek*” değil; “*ülkenin gelişmesine madenciliğin katkılarını arttırmak*” konusunu işleme ve bunun hedef ve araçlarını belirlemesi gerekir.

9. kalkınma planı ancak bu yaklaşımla, her şeye karşın madencilik, madenciler için madencilik diyen anlayışa karşı korunabilir ve ulusal çıkarımızın başat olduğu bir nitelik kazanabilir.

ÜLKE GELİŞMESİNE MADENCİLİĞİN KATKISININ GELİŞTİRİLMESİ ÇABALARININ HEDEFLERİ NELER OLMALI?

Madenciliği ülkenin gelişmesinde katkı sağlayacak şekilde kullanmak için temel nitelikli hedeflerin vurgulanması, ikincil sayılabilecek hedeflerin öne çıkarılmaması gerekir.

Bunların başına ülkenin doğal sermayesinin, yer altı zenginliklerinin ve doğal çevrenin talandan ve yıkımdan korunması hedefi gelmelidir.

Yer altı zenginlikleri yenilenemez kaynaklardır. Bunlar bulunup işletildiklerinde tükenecek şekilde sınırlı kaynaklardır. Bu yüzden, geçmişten bugüne, sürekli olarak geleceğe yönelik kestirimler yapılmış ve belli doğal kaynakların ne kadar süre sonra tükeneceği öngörülmeye çalışılmıştır.

Kuşkusuz, işletme ve tüketme sürecinin yanında yeni yatakların aranma ve geliştirilmesi de sürmektedir. Bu yolla sürekli olarak yeni yataklar bulunup geliştirilmekte ve bu çalışmaların başarısına göre ömürleri, tükenme süresi de ileriye itilmektedir.

Bu koşullarda, bilinen rezerv ve kaynakların o dönem için geçerli tüketim hızı ile daha kaç

yıl yetebileceğini, tükenme ömrünü belirlemek önem taşımaktadır. Bu parametreye **kaynak güvenliği**ni göstermesi açısından önem verilmektedir. Tükenme ömrü kritik bir düzeye indiğinde arama yatırımlarının hızlandırılması, tüketimin kısıtlanması, son dönemlerde ağırlık verildiği gibi hurda kullanımının arttırılması ya da sanayide o doğal kaynağın yerine kullanılabilir yeni malzeme seçeneklerinin geliştirilmesi öne çıkmaktadır. Bu açıdan, ülkenin her bir doğal yer altı kaynak türü için böylesi değerlendirmeler yapılması ve madencilik çalışmalarının hangi alanlarda özendirileceği, hangi alanlarda bazı kısıtlamalara başvurulacağına kararlaştırılması seçilecek hedeflerden biri olacaktır. **Özel ihtisas komisyonu** oluşacak plan metninde bu hedefleri özetmelidir.

Öte yandan, yer altı zenginlikleri, özellikle de metalik madenler bir yandan sürekli düşen fiyatları yüzünden ve bir yandan da gelişen çıkarma ve işleme teknolojileri sayesinde giderek daha düşük tenörlü yataklarda işletilmektedir. Yine de, her bir yatağın işletmeye konu olacak kesiminin seçilmesi ve işletilecek kesimin tenörünün alt sınırının (cut off grade) kararlaştırılması yatırımcı ve işletmecinin kendi iç fizibilite değerlendirmesi ile değerlendirilmektedir. Bunun çok tipik bir örneği Kışladağ altın yatağı olup, şirket hangi koşullarda işletmenin kendisi için çekici olacağını araştırmaktadır. Bu açıdan da, ülkenin her bir doğal yer altı kaynak türü için, her bir maden yatağı için böylesi değerlendirmeler yapılması ve madencilik çalışmalarının hangi koşullarda özendirileceği, hangi kayıt ve kısıtlamalara başvurulacağına kararlaştırılması seçilecek hedeflerden biri olacaktır. Bu konuda donanımlı, özerk ve yetkilendirilmiş kamu kurumlarının oluşturulması bu hedefe ulaşmak için oldukça önemli.

Bu gerçeğin bir başka boyutu da, işletilmesine başlanan yataklarda jeoloji hizmetlerinin ve aramanın ihmal edilmesi yüzünden yatağın önemli bir bölümünün sonradan değerlendirilmesini engelleyecek şekilde yanlış işletme projelerinin uygulan-

ması olmaktadır. Bu yüzden bir çok yatakta işletilebilecek önemli rezerv bölümleri yeraltında esir kalmaktadır.

Sektörün yönlendirilmesi açısından bir başka önemli nokta da ülkemizde endüstrinin hammadde gereksiniminin güvenli, sürekli ve ekonomik olarak yurt içinden karşılanmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, ülkemizde bilinen yatakları bulunan ya da yeterince aranmamış bazı madenleri sağlayabilmek üzere önemli dışalım yapılmak durumunda kalınması yanlış görünmektedir. Buna karşı, ülkenin varolan ve yönelinen endüstri yapısının gereksineceği hammaddelerin önceden kestirilmesi, bu kaynaklara ilişkin aramaların hızlandırılması ve bilinen ve bulunan yatakların işletilmesine öncelik verilmesi de temel hedeflerden biri olmalıdır. Bunun en tipik örneği bakırdır. Bu ve başka hammaddelerin aranması ve ülke içinde üretilmesinin önündeki tek engel ortak ve örgütlü akıl yokluğudur. Ülkemizde bu tür değerlendirmeler yapılacak ve kararlar oluşturacak bir strateji örgütü yoktur. Bunun, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ya da Maden İşleri Genel Müdürlüğü yapısı içinde de oluşabileceği akla gelebilir. Ancak, böyle bir görevin yalnızca yeni ve özerk bir örgütlenme ile (son bölümde önerilen yeniden yapılanan MTA Enstitüsü ile) gerçekleştirilmesi en doğrusu gibi görünmektedir. Madencilüğimizin yalnızca reflekslerle yaşamını sürdürmeye çalışan, beyni olmayan ve ancak omurluğu ile yönseyen bir organdan farkı yoktur. Bunun giderilmesi de önemli ve önde gelen bir hedef olmalıdır.

Ülkenin gereksineceği maden kaynaklarının geliştirilmesine öncelik verilmelidir. 9. kalkınma planının “temel hedefi” bu olmalıdır.

Bir başka önemli hedef de, ülkemizin doğal sermayesinin önemli bir ögesi olan yer altı zenginliklerinin yeraltından çıkarılıp işlenmeden dışarıya satılmasının bir şekilde önüne geçirilmesidir. Maden ve endüstriyel hammaddelerin yeraltından çıkarıldığı gibi, işlenmeden, ham, tüvenan olarak satılmasının

özendirilmesi, taşıma harcamalarına vergi indirimi getirilmesi, bu amaçla kamunun li-manlara yatırım yapmasının istenmesi, değerli metaller yurtdışına çıkarılırken şirket bildirimini ile yetinilmesi, dışsattım amaçlı madencilik şirketlerine çeşitli vergi indirimleri getirilmesi ve her türlü tarımsal, orman, çevre ve tarihsel varlığın madencilik etkinliği için feda edilmesinin önüne geçecek önlemler alınmalıdır.

Madencilik ürünlerinin işlenmeden ve katma değer yaratan, istihdamı geliştiren, ülke içindeki endüstri yatırımlarını destekleyen bir şekilde ikincil, üçüncül ürünlere dönüştürülmeden dış satımı belki yasaklanamaz ama; hiçbir biçimde özendirilmelidir. Bunu zorlaştırmanın sayısız aracı bulunabilir. Yeter ki, bu hedef benimsensin. Madencilüğümüz dışsattım aracı olarak değil, ülke endüstrisine ve ekonomik ve toplumsal kalkınmasına yardımcı olacak şekilde geliştirilmelidir. Yukarıda eksikliği vurgulanan amaç ve hedeflere ulaşılabilmesini sağlayabilmek için,

- Öncelikle hammadde dışsattımının desteklenmesi ve özendirilmesinden vazgeçilmesi gerekir.
- Buna karşı, maden ve endüstriyel hammaddelerin ülke içinde işlenmesi alabildiğine özendirilmelidir.
- Ülke endüstrisinin gereksindiği girdiler düzenli biçimde izlenmeli, geleceğe yönelik duyarlı kestirimler yapılmalı ve kritik kaynaklar için maden aramaları her türlü etkin araçla desteklenip özendirilmelidir.
- Maden ve endüstriyel hammadde yataklarının talan edilmeden, önemli bölümü yeraltında bir daha kazanılmayacak şekilde terk edilmeden işletilmesi için kayıt ve kurallar konulmalı, düzenli denetimler yapılmalıdır.
- Madencilik sektöründe kullanılan makine, donanım ve gerecin ülke içinde üretilmesine yönelik endüstrilere yatırımlar özendirilmelidir.

- Maden işletmelerinin kendi iç fizibilitelerinin yanında, çevre ve öteki doğal sermayeye etkilerini de göz önüne alan yarar/zarar değerlendirmesi yaptırılıp kesin işletme kararları buna göre verilmelidir.

Bütün bunların gerektirdiği bilimsel ve teknoloji bilgisinin üretilmesi, temel araştırmaların yapılması ve üst düzeyde stratejik hedeflerin seçilmesi için donanımlı ve özerk bir “**Ulusal Doğal Kaynaklar Enstitüsü**” gerekli görülmektedir. Madencilik sektöründe artık bugünkü durumuyla ona bel bağlamak olanaksız da olsa, MTA’nın; bir Genel Müdürlük olarak değil bir Enstitü olarak önemli bir yeri olmalıdır. Bu Ulusal Enstitü yapısı yeniden yapılanan MTA olmalıdır. MTA, maden araştırmaları ve teknoloji geliştirmede bir kurum olarak varlığını etkin biçimde sürdürmelidir. MTA, birikimi ve donanımı ile dünyadaki en güçlü jeolojik araştırma kurumlarından (geological surveys) biridir. MTA’nın kuruluşundan 1980’li yıllara kadar ülke madenciliğine yapmış olduğu katkılar bilinmektedir. Bilinen hemen tüm linyit, taşkömürü, trona bor, asfaltit, uranyum, toryum ve petrol yatakları MTA tarafından bulunmuştur. Ancak 1985 yılında yayımlanan 3213 sayılı maden yasası MTA’nın bir çok etkinliğini kısıtlamış, ruhsat edinmede herhangi bir özel şirket ve kişiden farkı kalmamıştır. Oysa, 3213 sayılı yasadaki önceki 6309 sayılı yasaya göre çalışmalarını yürüten ve çok önemli sonuçlar üreten bu kurum bilinçli bir politika sonucu etkisiz hale getirilmiştir. Bunun yanında, kuruma genel bütçeden ayrılan payın yaklaşık %80-85’lik bölümü personel gideri olarak kullanılmış ve asıl işi olan maden aramacılığı yok edilmiştir.

- Dünyada ve ülkemizde, doğal kaynaklara ilişkin bilimsel, teknik ve ekonomik verilerin derlenip işlendiği; pazar ve fiyat hareketlerinin izlendiği; yeni teknolojiler ve araştırmalara ilişkin haber ve bilgilerin kovuşturulduğu; bunların elektronik ve basılı ortamlarda yayıldığı ve ülke çıkarına politikaların tartışılacağı ortamların örgütlendiği bir “**Ulusal Doğal Kaynaklar Aka-**

demisi” kurulmalıdır. Bu akademi yer altı zenginliklerimizin envanterini, bu doğal kaynaklarının muhasebesini, ülkenin doğal sermayesinin artış ya da eksilişini ve doğal kaynaklar ekonomisine ilişkin benzeri konularda görevler yüklenmeli, araştırmalar ve değerlendirmeler yaptırmalıdır.

- Madencilik alanında kurulu ve çalışan kamu kurum ve kuruluşları yeniden yapılandırılmalı, ıslah edilmeli, bunların üzerindeki siyasal etkiler engellenmeli, teknolojileri yenilenmeli, yeni yatırımlar yapımlarının önü açılmalıdır.
- Önerilen bu kurumların özerkliğinin yalnızca siyasal erke karşı değil; bir o kadar da, çokuluslu madencilik şirketlerinin çıkarlarına karşı da sağlanmasına özen gösterilmelidir.
- Endüstrinin gereksiniminin karşılanamadığı ya da tükenme sürecine girmiş maden ya da endüstriyel hammadde kaynaklarının aranması her türlü yolla özendirilmeli ve ruhsat haklarının bu çalışmalarını aksatma ve tavsatma yönünde kullanılmasına karşı önlemler alınmalıdır.
- Ek istihdam ve katma değer yaratan yerel, el emeği (artizanal) madenciliğin korunması ve geliştirilmesi için yasal, ekonomik ve eğitimsel önlemler alınmalı, bu madencilerin örgütlenmesi özendirilmeli ve bu yoldaki girişimler desteklenmelidir.
- Madencilik sektöründe iş güvenliği, işçi sağlığı ve çevre sağlığı ile ilgili köklü önlemler alınıp ödünsüz uygulanmalıdır.

Saygılarımızla.